

УДК 330.131.7:336.6:378

Єлесіна А. А.,*аспірант Класичного приватного університету, м. Запоріжжя*

АНАЛІЗ СТРУКТУРИ РИЗИКІВ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті побудовано структуру ризиків ВНЗ у вигляді бінарного дерева, визначено особливості та основні ознаки розподілу вершин дерева на кожному рівні декомпозиції.

Ключові слова: освітня діяльність, ВНЗ, структура, бінарне дерево, ризики, навчання студентів, освітня послуга.

В статье построена структура рисков ВУЗа в виде бинарного дерева, определены особенности и отличительные признаки распределения вершин дерева на каждом уровне декомпозиции.

Ключевые слова: образовательная деятельность, ВУЗ, структура, бинарное дерево, риски, обучение студентов, образовательная услуга.

In this article building a structure of risks of the university as a binary tree and distinctive features of the distribution of tree vertices at each level of decomposition.

Key words: educational activities, university, structure, binary tree, risks, training students, educational service.

Постановка проблеми. Ринкові умови функціонування економіки України передбачають удосконалення тактики управління галузями обслуговування населення. При цьому особлива роль належить вищим навчальним закладам (ВНЗ). З одного боку, вони надають населенню освітні послуги (ОП), а з іншого – це “виробничий процес” з підготовки фахівців для різних галузей економіки [1]. Створення конкуренції в системі ВНЗ між закладами державної та недержавної форм власності вимагає від них успішної економічної політики, яка залежить від багатьох чинників. ВНЗ, як і будь-які інші установи, стикаються у своїй діяльності з невизначеністю, конфліктністю в ситуації неминучого вибору, з впливом керованих і некерованих чинників, тобто з ризиком. Наслідками ризиків у діяльності ВНЗ є фінансові втрати, які несе заклад, тобто ризик є важливою передумовою фінансової діяльності ВНЗ.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Висвітленню сутності економічного ризику, його оцінюванню та класифікації при-

свячено низку праць вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема В. Вітлінського, С. Соложенцева, О. Камінського, І. Волошина та багатьох інших. Не применшуючи важливості наукових здобутків щодо оцінювання й управління ризиками в діяльності підприємств, слід все ж констатувати, що залишаються недостатньо вивченими питання дослідження ризиків у сфері освітньої діяльності. В умовах загострення проблем функціонування сфери освіти вони потребують глибшого розроблення як у теоретичному, так і в практичному аспектах.

Мета із завдання дослідження.

– визначити повний перелік ризиків, які можуть виникнути під час діяльності ВНЗ;

– побудувати структуру ризиків ВНЗ у вигляді бінарного дерева;

– проаналізувати особливості та визначальні ознаки розподілу вершин дерева на кожному рівні декомпозиції.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової і нормативної літератури, проведений нами, засвідчив відсутність єдиної загальноприйнятої класифікації ризиків ВНЗ. Для ефективного управління ВНЗ необхідно враховувати вплив усіх ризиків на діяльність ВНЗ, тобто забезпечити повноту структури ризиків.

При проведенні всебічного дослідження ризиків ВНЗ ми визначили структуру діяльності ВНЗ та провели аналіз первинних процесів, які є джерелом витрат, доходів та ризиків. Наступним етапом дослідження ризиків ВНЗ є побудова структури ризиків ВНЗ.

Графічно структуру ризиків подано на рисунку 1.

Існування ризиків нерозривно пов'язано з процесом прийняття рішень в умовах невизначеності та конфліктності [2], тому першою ознакою структуризації ризиків є джерело конфліктності та невизначеності. За цією ознакою на першому рівні декомпозиції ризики розподілено на внутрішні (1) та зовнішні (2).

На другому рівні декомпозиції внутрішні ризики поділяються на фінансові (1. 1), спричинені ймовірністю виникнення несприятливих фінансових наслідків у формі втрати доходу або капіталу в ситуації невизначеності умов здійснення фінансової діяльності, та специфічні (1. 2), зумовлені специфікою і особливостями діяльності ВНЗ як суб'єкта господарської діяльності. Зовнішні ризики на другому рівні декомпозиції доцільно поділити на фінансові, які безпосередньо фінансово впливають на діяльність ВНЗ, та не фінансові, що опосередковано впливають на заклади вищої освіти шляхом створення зовнішнього середовища і загальної атмосфери у визначеній галузі господарської діяльності.

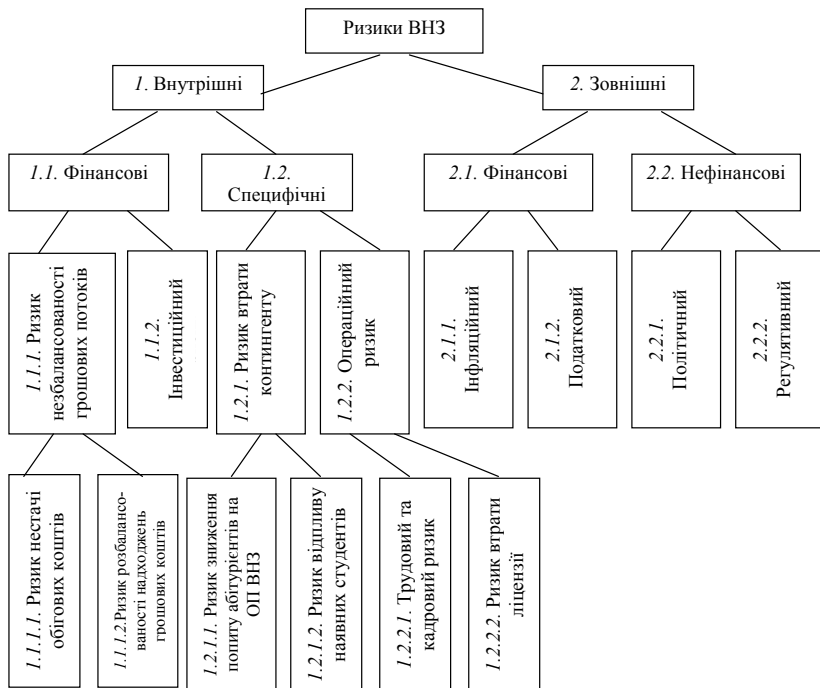

Рис. 1 Структура ризиків вищого навчального закладу

На третьому рівні декомпозиції внутрішні фінансові ризики поділяються на ризик незбалансованості грошових потоків (1.1.1) та інвестиційні (1.1.2).

Ризик незбалансованості грошових потоків характеризується специфікою фінансової діяльності ВНЗ. Доходи ВНЗ в основному забезпечує оплата студентів-контрактників за навчання, яка зазвичай здійснюється два рази на рік, фіксується перед початком отримання ОП і не змінюється до закінчення дії контрактної угоди на навчання.

Джерелом виникнення цього виду ризику виступає визначення форми оплати студентами навчання, терміни сплати, сума оплати, залежно від зовнішніх і внутрішніх чинників (інфляція, кількість студентів, демографічна ситуація в країні, кадровий потенціал ВНЗ), правильний розподіл надходжень грошових коштів і витрат. Тобто управлінсько-фінансова політика повинна бути спрямована на правильний баланс надходжень і витрат грошових коштів, уміння їх розподіляти у часі (вчасна виплата заробітної плати працівникам ВНЗ,

розрахунок з кредиторами та ін.); врахування специфіки надходжень грошових коштів до ВНЗ.

Ризик незбалансованості грошових потоків, своєю чергою, на четвертому рівні декомпозиції доцільно розподілити на ризик нестачі обігових коштів (1.1.1.1) та ризик розбалансованості надходжень грошових коштів (1.1.1.2). Визначальною ознакою при такому розподілі виступає джерело ризику – кошти, які перебувають в обігу, та безпосередньо всі грошові кошти, які надійшли до ВНЗ як суб'єкта господарської діяльності.

Розглянемо першочергово ризик розбалансованості надходжень грошових коштів (1.1.1.2). У попередній статті [3] вже розглядалися види діяльності, які приносять доходи ВНЗ, тобто джерела надходження грошових коштів до ВНЗ. Освітню діяльність ВНЗ можна поділити на два основних напрями:

- 1) навчання студентів, яке приносить основні доходи ВНЗ;
- 2) підвищення кваліфікації власних кадрів, яке приносить незначні доходи, які в кращому випадку дорівнюють витратам, а іноді перевищують їх.

Як вже зазначалось вище, основним джерелом доходів для ВНЗ виступає плата студентів-контрактників за навчання. Розглянемо основні особливості надходжень грошових коштів до ВНЗ у вигляді оплати за навчання:

– сума оплати встановлюється перед початком надання ОП і зберігається незмінною до кінця дії контракту (у кожного освітньо-кваліфікаційного рівня свій термін навчання з урахуванням форми навчання – денної, заочної, дистанційної). Тобто вартість ОП повинна бути розрахована виважено і передбачати зовнішні та внутрішні зміни в майбутньому, такі як індекс інфляції, політична ситуація в країні, демографічна ситуація, соціальні настрої населення, внутрішні проблеми і перспективи ВНЗ, потенціал (кадровий, матеріально-технічний). Встановлена плата за навчання не повинна бути заниженою і завищеною одночасно, як основне джерело доходів повинна передбачати та задовольняти всі потреби ВНЗ – наявні та майбутні;

– надходженням грошових коштів до ВНЗ притаманний сезонний характер. В основному оплата студентами за навчання здійснюється два рази на рік: у серпні та січні. А витрати на діяльність ВНЗ здійснюються постійно, кожного місяця проводяться податкові нарахування, виплата заробітної плати, оплата електроенергії, опалення та ін.

У зв'язку з наведеними вище особливостями, які вказують на нерівномірне надходження грошових коштів, і виникає ризик їх розбалансованості.

Перейдемо до розгляду ризику нестачі обігових коштів (1.1.1.1), джерелом якого є кошти, які перебувають в обігу. Оскільки грошові кошти з оплати студентами за ОП надходять до ВНЗ нерівномірно (оплата може проводитись одним платежем на початку отримання ОП або двічі на рік), при цьому витрати на функціонування ВНЗ здійснюються постійно, то при неправильній управлінсько-фінансовій політиці ВНЗ і виникає можливість нестачі обігових коштів у ті періоди, в які студенти не здійснюють оплату за навчання.

Фінансовий стан ВНЗ безпосередньо залежить від того, наскільки швидко кошти, вкладені в активи, перетворюються у реальні гроші. Зростання неплатежів ускладнює ритмічну діяльність ВНЗ (оплату праці та інші витрати) і призводить до збільшення дебіторської заборгованості.

Рациональне управління обіговими коштами передбачає їх оптимізацію, виходячи з потреб закладу. ВНЗ необхідно періодично оцінювати свої потреби в обігових коштах і намагатися утримувати їх на мінімально необхідному рівні. Тобто ефективне використання оборотних активів являє собою продумане економічне визначення потреби в них, а саме: визначення такого їх оптимального розміру, який би при мінімальному запасі забезпечив безперервне функціонування.

Політика управління оборотними активами ВНЗ повинна забезпечувати пошук компромісу між ризиком втрати ліквідності та ефективністю роботи ВНЗ. Одним із основних завдань управління оборотними активами є забезпечення їх джерелами фінансування. Таким чином на перший план виходять методичні та практичні питання управління процесами аналізу, формування й раціонального використання обігових коштів [4].

Щодо інвестиційного ризику, то він включає всі ризики, що виникають при інвестиціях грошових коштів [5].

Специфічні внутрішні ризики ВНЗ (1.2) на третьому рівні декомпозиції, на нашу думку, доцільно розподілити на ризик втрати контингенту (1.2.1) та операційний ризик (1.2.2). Контингент ВНЗ – це загальна кількість студентів ВНЗ, які на певний момент отримують у ньому ОП. Тобто без студентів-споживачів ОП існування ВНЗ не має сенсу. Студенти – наявні та майбутні – є основою діяльності ВНЗ, основним замовником та споживачем ОП. Звідси і впливає ризик втрати контингенту ВНЗ, особливо в умовах складної демографічної ситуації у країні.

Розглянемо доцільність поділу ризику втрати контингенту (1.2.1) на четвертому рівні декомпозиції на ризик зниження попиту абітурієнтів на ОП ВНЗ (1.2.1.1) та ризик відпливу наявних студентів (1.2.1.2). Вище ми з'ясували, що основними та єдиними споживачами

ОП є студенти ВНЗ. Абітурієнти – це майбутні студенти, тобто ті, хто формує розглянутий вище контингент. Останнім часом проблема нестачі абітурієнтів є однією з найважливіших проблем ВНЗ, причини якої можуть бути різними:

– демографічна ситуація в країні. Особливо ця проблема відчутна для всіх закладів вищої та спеціальної освіти з 2008 р., коли різко зменшилась кількість абітурієнтів, тобто дітей, які народились у кризові 1990-ті рр. Народжуваність, починаючи з 1990-х рр., падала, і тому ВНЗ найбільше з-поміж інших сфер послуг залежать від цього впливу;

- політика з боку держави;
- фінансова неспроможність населення в отриманні дорогих ОП;
- більш жорсткі умови вступу до ВНЗ (сертифікат УЦОЯО) та ін.

Перераховані вище чинники скоротили кількість абітурієнтів до мінімуму і примушують ВНЗ посилювати конкурентну боротьбу за кожного абітурієнта.

Наслідки зазначеного виду ризику позначаються на всіх видах діяльності ВНЗ, а перш за все на фінансовому стані.

Розглянемо сутність ризику відпливу наявних студентів (1.2.1.2), який може відбуватися за двома сценаріями:

1. Надання ОП відбувається протягом тривалого часу (часу навчання студента). Причини, з яких студент може залишити ВНЗ у процесі навчання, різноманітні: соціальні, побутові, сімейні, психологічні та інші. Тобто виникає ризик постійної втрати ВНЗ студентів у процесі навчання з причин, які не залежать від навчального закладу. Студент може недоотримати бажану послугу і залишити ВНЗ на будь-якому етапі процесу одержання.

2. Споживання ОП може бути перерване на певному етапі навчання. ВНЗ надає активну послугу, в якій покупець послуги (студент) повинен брати безпосередню участь. Якщо студент не буде мати можливості і бажання навчатися, у нього виникнуть академічні заборгованості, а згодом відбудеться відрахування з ВНЗ. У першому пункті ми розглядали можливість переривання отримання ОП студентом за власним бажанням через непередбачувані обставини життя, а в цьому пункті робимо наголос на примусовому відрахуванні студента як споживача, який не зміг брати активну участь в отриманні бажаної послуги.

Перейдемо до розгляду операційного ризику (1.2.2). Згідно з [6] та стосовно діяльності банківських установ “операційний ризик” – економічний термін, який характеризує групу ризиків, що виникають у процесі поточної діяльності (операцій) банку, це ризик прямих чи непрямих втрат, викликаних помилками або недосконалістю процесів, систем в організації, помилками, недостатньою кваліфікацією персо-

налу організації, несприятливими зовнішніми подіями нефінансової природи. На нашу думку, доцільно визначати цей вид ризику і для ВНЗ у зв'язку із специфікою його діяльності.

На четвертому рівні декомпозиції операційний ризик (1.2.2) доцільно розподілити на трудовий та кадровий ризик (1.2.2.1) і ризик втрати ліцензії (1.2.2.2).

Ці види ризику притаманні саме специфіці діяльності ВНЗ. ОП, надання якої відбувається у ВНЗ, формує основний кадровий, інтелектуальний потенціал країни, тому і забезпечувати її повинні висококваліфіковані професіонали – викладачі ВНЗ. Викладацький потенціал ВНЗ становлять доктори наук, професори, кандидати наук, доценти, старші викладачі та викладачі. Наявність у ВНЗ кадрів з науковим ступенем є обов'язковою умовою функціонування закладу освіти. Звідти і виникає цей вид ризику, оскільки, звільнення висококваліфікованих викладачів змушує керівництво ВНЗ нести витрати з підвищення кваліфікації наявних або пошуку нових кадрів. Тобто ВНЗ повинен створювати всі умови для подальшого розвитку наявних у закладі науковців шляхом стимулювання підвищення кваліфікації, наукових досліджень, достойної заробітної плати та ін.

Згідно з чинним законодавством освітню діяльність на території України провадять ВНЗ на підставі ліцензій на освітню діяльність і сертифікатів про акредитацію, які видаються у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Ліцензування – це процедура визнання спроможності вищого навчального закладу певного типу розпочати освітню діяльність, пов'язану зі здобуттям вищої освіти та кваліфікації, відповідно до вимог стандартів вищої освіти, а також державних вимог щодо кадрового, науково-методичного та матеріально-технічного забезпечення.

Ліцензуванню у вищих навчальних закладах підлягають:

- підготовка фахівців різних освітньо-кваліфікаційних рівнів вищої освіти;
- перепідготовка фахівців з наданням другої вищої освіти за напрямами чи спеціальностями;
- підвищення кваліфікації фахівців;
- підготовка до вступу до ВНЗ [7].

Ліцензування освітньої діяльності ВНЗ проводиться перед початком підготовки фахівців за напрямом чи спеціальністю. ВНЗ ліцензують шляхом проведення експертизи МОНУ відповідності матеріально-технічної, науково-методичної та інформаційної бази, бібліотеки, науково-педагогічних кадрів ВНЗ нормативам, що встановлюються МОНУ. Ліцензія на освітню діяльність видається ВНЗ, що успішно пройшов ліцензійну експертизу, як правило на термін завершення

циклу підготовки фахівців за напрямом, спеціальністю, але не менше ніж на три роки.

Тобто ризик неотримання ліцензії може виникнути через проблеми при проходженні експертизи МОНУ стосовно невідповідності одного чи декількох нормативів: матеріально-технічної, науково-методичної та інформаційної бази, бібліотеки, науково-педагогічних кадрів; відзив ліцензії через порушення під час дії одного або декількох наведених вище нормативів; невчасну подачу документів на повторне проходження ліцензії тощо.

Перейдемо до розгляду зовнішніх ризиків ВНЗ, які притаманні більшості суб'єктів господарської діяльності. На другому рівні декомпозиції зовнішні ризики (2) ділимо на фінансові (2.1) та нефінансові (2.2). Фінансові ризики (2.1), своєю чергою, на третьому рівні декомпозиції поділяються на інфляційні (2.1.1) та податкові (2.1.2).

Інфляційний ризик (2.1.1) має постійний характер і супроводжує всі фінансові операції ВНЗ в умовах інфляційної економіки. Він полягає у знеціненні реальної вартості капіталу, а також очікуваних доходів від здійснення фінансових угод або операцій у зв'язку з інфляційними процесами.

Податковий ризик (2.1.2) пов'язаний з імовірністю виникнення непередбачених фінансових втрат при запровадженні нових видів податків, збільшення ставок податків, скасування наданих ВНЗ податкових пільг чи "податкових канікул", зміну порядків і термінів внесення податкових платежів. Податковий ризик для ВНЗ, як і для інших суб'єктів господарської діяльності, є досить непередбачуваним та істотно впливає на результати його фінансової діяльності. Також необхідно наголосити на впливі податкового ризику на ВНЗ недержавної форми власності, які не мають пільг та привілеїв порівняно з державними ВНЗ, що посилює дію цього виду ризику на фінансову діяльність недержавного ВНЗ.

На третьому рівні декомпозиції нефінансові зовнішні ризики (2.2) розподіляємо на політичний (2.2.1) та регулятивний (2.2.2).

Політичний ризик (2.2.1) полягає в можливості виникнення збитків чи скорочення обсягу прибутку внаслідок державної політики. Політичний ризик зумовлений можливими змінами курсу, зсувами пріоритетів на урядовому рівні.

Регулятивний ризик (2.2.2) полягає в змінах у законодавчих або нормативних активах, які можуть несприятливо вплинути на діяльність ВНЗ або його конкурентоспроможність.

Таким чином, побудовано дерево ризиків ВНЗ, яке має одинадцять кінцевих вершин.

Висновки. У статті побудовано структуру ризиків ВНЗ у вигляді бінарного дерева. Кожна вершина дерева одержала докладне обґрунтування. Отримана структура може використовуватись як для класифікації ризиків ВНЗ, так і з метою визначення кількісної оцінки ризиків у діяльності ВНЗ. У подальших дослідженнях ми плануємо розробити методи кількісного оцінювання ризиків ВНЗ та управління ними.

Література:

1. Ткаченко І. Формування рекламної кампанії вищого навчального закладу / І. Ткаченко // Економіка освіти : зб. наук. пр. – Тернопіль : НДЦ “Економіка освіти”, 2006. – Т. 1. – С. 42.
2. Вітлінський В. В. Ризикологія в економіці та підприємстві / В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко ; Київський національний економічний ун-т. – К. : КНЕУ, 2004. – 480 с.
3. Єлесіна А. А. Аналіз структури діяльності вищого навчального закладу на основі принципу гармонійності / А. А. Єлесіна // Держава та регіони. Серія: “Економіка та підприємство”. – 2011. – № 4. – С. 232-235.
4. Лісовенкова І. М. Управління оборотними засобами, як складова ефективної фінансової політики підприємства в умовах кризи [Електронний ресурс] / І. М. Лісовенкова, Н. В. Толста // Національний гірничий університет України. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/1_NIO_2011/Economics/77739.doc.htm.
5. Балабанов Н. Т. Риск менеджмент / Н. Т. Балабанов. – М. : Финансы и статистика, 1996. – 315 с.
6. Сергєєва Л. Н. Моделювання управління життєздатністю комерційного банку : монографія / Л. Н. Сергєєва, Т. М. Книщенко, О. В. Марковський. – Запоріжжя : КПУ, 2011. – 360 с.
7. Закон України “Про вищу освіту” від 17.01.2002 р. № 2984 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 20. – Ст. 134.